

ӘЛ-ФАРАБИ ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ РУХАНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ДАМУЫ

Халқымыздың Отандық философиясында адам мәселесінің қалыптасуын қарастыра отырып, Ұлы жерлесіміз, бүкіл Шығыс ғалымдары Аристотельден кейінгі екінші ұстазымыз деп таныған әбу-Насыр әл-Фараби теориясын зерделей отырсақ, онда оның сол кездегі жаратылыстану ғылымдары саласындағы үлкен жаңалықтарға, білімге сүйенгендігін көреміз. Адам табиғат эволюциясының жемісі. Таным теориясының өзегі – адамның іс-әрекеті. Бұл жерде біздің байқайтынымыз: әл-Фараби теориясында адамды ақыл субъектісі ретінде қарастырылатындығы. Оның пайымдауынша, табиғат адамға дейін пайда болған. Көріп отырғанымыздай, әл-Фарабидің теориясы Платонның «еске алу» теориясына мүлдем қайшы.

Әл-Фарабидің философиялық жүйесі, Шығыс және Батыстың дүниетанымының қисынды синтезі, әлемді игеруді түсінудің ерекше мәдени-философиялық түрі ретінде қызығушылық тудырады. Оның идеясының мәнін философиялық парасат негізінде рухани қайта құрумен қарастырады.

Әл-Фарабидің көп қырлы еңбектері араб-мұсылмандық Шығыстың рухани ізгілікті келбетін анықтайды. Орта ғасырдағы мұсылман ойшылдары ырық еркіндігі мен зұлымдық себебі, адамда жоғары ізгілікті қасиеттерді қалыптастыру және ізгілікті адамды тәрбиелеу, адамның өз әрекеті мен қылықтарына жауапкершілігі болуы секілді маңызды этикалық мәселелерді көтереді.

Сонымен қатар әл-Фарабидің «Қайырымды қала» ілімінде кісілік қасиеттерді арнайы қарастырады. Оның пікірінше, кісілік белгілер, әсіресе, елбасыға тән болуы қажет. Осындай кісіге қойылатын талаптар: «Біріншіден, бұл кісінің мүшелері мүлдем мінсіз болуға тиіс: жаратылысынан өзіне айтылғанның бәрін жете түсінетін және істің жай-жағдайына сәйкес ұғып алатын болуы керек, алғыр да аңғарымпаз ақыл иесі болуы шарт; өткір сөз иесі және ойына түйгеннің бәрін айдан-анық айтып бере алатын ділмар болуы шарт; өнер-білімге құштар болуы, оқып-үйренуден шаршап-шалдықпай, осыған жұмсалатын еңбектен қиналып азаптанбай, бұған оңай жететін болуы керек; тағамға, ішімдік ішуге, сұхбат құруға келгенде қанағатшыл болуы керек; шындық пен шыншыл адамдарды сүйіп, өтірік-жалған мен суайттарды жек көруі керек; жаны асқақ және ар-

намысын ардақтайтын болуы шарт; оның жаны жаратылысынан пысық істердің бәрінен жоғары болып, игі істерге ынтазар болуға тиіс; дирхем, динар атаулыға, жалған дүниенің басқа да атрибуттарына жирене қарауы керек; жаратылыстан әділеттілік пен әділеттілерді сүйіп, әділетсіздік пен озбырлықты жек көру керек; қыңыр болмау керек; өзі қажет деп тапқан істі жүзеге асырғанда шешімпаздық көрсетіп, бұл ретте қорқыныш пен жасқану дегенді білмейтін батыл, ер жүрек болуы керек», – дейді. Сонымен, «кісі» шығыстық мәдениетте инабатты адам мағынасына жақын қолданылатын адамдық келбет болып табылады.

Үлгілі мемлекеттің құрылымы, дін мен философия сәйкестігі, үлгілі басшыға қызығушылық, адамның рухани құндылықтары – ислам мәселелері арасында маңызды орын алды. Ал әл-Фараби бұл мәселелерді шешудің ерекше жолдарын ұсынды. С.Қ.Сатыбекова, әл-Фарабидің философиялық ізденістерінің бағытын сипаттай келе былай дейді: «Әбу Насыр әл-Фараби — орта ғасырдағы Таяу және Орта Шығыста алғаш рет философиялық ізденістің объектісі ретінде адам мен адамзат қоғамы мәселелерін ұсынды. Осылай рационалды дүниетаным шекарасын адамның мәнін, оның өмірінің маңыздылығын түсінуге алып келді және адам туралы түсінікті кеңейтті [1] дейді. Теориялық ой-пікір немесе әл-Фараби пікірінше, теориялық философия әлемнің категориялық анықтама ретінде не екендігін айқындауға, ондағы адамның орны, адамзат болмысын анықтауға тиіс болса, «азаматтық» немесе «практикалық философия» — адамның өзіне берілген өмірін «ұлағатты ақиқатқа» яғни, бақыт жолына жету үшін қалай өмір сүру керегін анықтайды.

Ал әл-Фараби бұл мәселені «Мұрат қоғамды» ұйымдастырумен байланыстырады. Әл-Фараби бақыт мәселесіне, ең алдымен адамның осы дүниеде бақытты өмір сүруінің жолдарын іздестіруге өзінің философиясын бағыттады. Әл-Фараби өзінің философиялық трактаттарында философияның рөлін жоғары көтеріп, былай деп жазды: «Дұрыс анықтама философия өнеріне сәйкес және оның жеке жағдайларынан индукция арқылы шығарылады. Мысалы, ғылымдардың объектілері оның тек қана метафизикалық, физикалық, логикалық, математикалық немесе саясаттық жақтарында болады, ол философия осылардың бәрінен қорытынды шығарады және оны дүние жүзінде философияның қатысы болмайтын ешбір болмыста бар нәрсе қалмайтындай етіп шығарады. Философияның алға қоятын мақсаты – адам қабілетінің шама жеткенінше

тану мақсаты – оның осы анықтамасынан туады» [2]. Сондықтан, әрбір жеке адамның жетілуіне ақыл-ойдың, парасаттылық пен білімнің рөлін ерекше жоғары бағалады.

Әл-Фараби философиясындағы адам концепциясы оның жасалған әлемнің метафизикалық суреттемесімен тығыз байланысты. Әл-Фараби, дүние құрылымын адамзат қоғамымен байланыстырады, дүниенің Алғашқы болмыспен жоғары табиғи үндестікте болуы секілді олардың дамуы бір-бірімен жалғасып жатқан даму сатылары негізінде жүзеге асады, дейді. Әлемнің бастауында абсолютті жетілген актуалды және мәңгілік болмыс тұр, ол өмір сүруі үшін себеп іздемейді және оған мұқтаж емес. Алғашқы себеп эманация жолымен, Екінші себептерге және әрекетті ақылға, яғни осы дүние мен келесі мәңгілік өмір, ай астындағы әлемнің арасындағы өтпелі кезеңге береді, онда материя формамен органикалық бірлікте нақты өмір сүретін заттардың түрлерін жасайды.

Адамдар осы әр түрлі табиғи ай астындағы әлемнің бөлігі болып табылады. Адамдар мен Алғашқы болмыс арасындағы өткізуші байланыс әрекетшіл парасат болып табылады. Әрекетшіл парасат, әл-Фарабиға сәйкес, өзін-өзі, алғашқы болмысты және ай астындағы өмір сүретіндерді таниды. Ол адамға күш және бастау береді, ол арқылы адам өзі-өзін жетілдіруге және дамытуға әрекет етеді.

Әрекетшіл парасат, өзінің табиғаты мен субстанциясына байланысты, аспан денесі берген барлық заттарды зерттеуге қабілетті. Тек адам ғана ай астындағы әлемде, потенциалды парасат актуалды болатын сатыға жете алады. Адам санасы қалыптасудың бірнеше сатысынан өтеді: ырықсыз потенциалды парасаттан әрекетшіл парасатқа дейін. Ырықсыз парасат барлық адамдарға тән, ақылдың мәнді танып білетін потенциалды мүмкіндігі, материалды өмір сүріп жатқан заттарды формаларынан ажыратады. Ырықсыз парасат ақыл жететін мәндерді мүмкіндік жағдайынан нағыз жағдайға өткізеді, нағыз парасатқа айналады. Қол жеткен парасат әрекетшіл парасат, субъект таралуынан оның заттардың сыртқы формаларынан өз формаларына айналдыра білуі, ол арқылы қол жеткен парасат арқылы индивид әрекетшіл парасатты таниды.

Адам туған кезінде парасатты әрекетке бейім, ақыл жететін бейнелерді тану мүмкіндігіне ие. Адамның ақылға деген мүмкіндігіне, әрекетке, актуалды парасатқа жетуі үшін әрекетшіл парасат қажет. Индивидтің әрекетшіл парасат сатысына жетуі дегеніміз, ең жоғары жетілуге

жету мүмкіндігі, оған тән күштерді дамытудың белгілі кезеңдерінен өту арқылы жүзеге асады, оларға жататындары: ақылды күш, талпыну күші, қиялдау күші және сезімдік күші.

Әл-Фараби этикасына келетін болсақ адамды ізгілік қасиеттерді дамытуға, тәрбиелеуге және дәріптеуге шақырады, адам өз кезегінде ізгілікті өмірге сәйкес өмір сүріп жатқан жанның жақсы әрекеттері мен қасиеттеріне сәйкес әрекет етуі керек. Сондықтан адам жанын зерттейтін психология әл-Фараби дамытып отырған этиканың қажетті негізін құрайды. Адам парасаты оның әрекеті мен талпынысын басқарады, бағыттайды, тәрбие арқылы жақсартады, адам аффектілері мен сезімдерінің талпыныстарын парасатпен ауыздықтайды.

Ақылды күшпен адам өнер және ғылымды игереді, өз әрекетіндегі жақсылық пен жамандықты ажыратады, нені істеуге болады, нені істеуге болмайтынын біледі, пайда мен зиянды, жағымды және жағымсызды танып біледі. Ақылды жан кәсіби және ойлайтын болып екіге бөлінеді. Кәсіби күш көмегімен адам өнер мен кәсіпті игереді, ал ойлау күші сол немесе басқа әрекеттің жасау қажеттілігінің дәрежесін анықтайды.

Жеке индивид жанның сәйкес күштерінің қалыптасуы және дамуының барлық сатыларынан өткесін, әрекетшіл парасат деңгейіне жетеді. Әрекетшіл парасат адамды біліммен жарактандырады, білім тек адамға тән қасиет – еркін таңдау қасиетін тәрбилелейді. Еркін таңдау мүмкіндігі адамға белгілі бір әрекеттер жасауға мүмкіндік береді және сол әрекетіне қарай құрметтеуге ие болады немесе жазаға кесіледі. Өртүрлі күштердің жиынтығы адамға жоғары жетілген ізденіс жолында ізгілік пен зұлымдық арасында адамның таңдауын анықтайды. Оған тек адамның жоғары және ерекше қасиеті – парасат арқылы жетуге болады.

«Адам, – деп жазды әл-Фараби, бақытты парасаттық теориялық күш арқылы таниды және танып біледі. Бұл адам алғашқыны және бірінші білімді пайдаланып және танығанда болады. Талпынғыш күш арқылы бақытқа жету жолдарын іздейді, ал парасатты практикалық күш көмегімен оған жету үшін үшін қандай әрекет жасау керектігін толғанады. Талпынғыш күштердің құрал әдістер арқылы, толғаныс арқылы білген әрекеттерді жасайды. Қиялдау және сезімтал күштер парасатты күшке көмек береді және дайындайды, адамды бақытқа жету жолына әсер ететін әрекеттерге итермелейді, тек содан кейін ғана адам толық игілікке жетеді».

Әрекетшіл парасат әрбір индивидқа берілген ақылды әрекетті жүзеге асырудың потенциалды мүмкіндігін анықтайды және актуалдайды. Әл-Фараби бойынша барлық нәрсені білуге бағытталған ақылды әрекет адам өмірінің мәні болып табылады. Егер «адам өмірінің мақсаты бақытқа жету, жоғары жетілу болса, оған жету үшін адам қандай әрекетке баруын көрсету қажет. Бұл тек әрекетшіл парасат алғашқы білім болатын, ақыл жетерлік мәндерді қорытындылағанда ғана мүмкін болады».

Фарабидің ұстанымдары оны келесі ой пікірге алып келді. Бақыт адам өмірінің маңызды мақсаты ретінде бір жағынан осы адамдар тұратын нақтылы дүниеде қол жетерлік болуы керек. Ал екінші жағынан жан бақытқа жетуі және толық жетілуі үшін тәннен ажырауы керек. Мұндай ажырату, тәннің өліп, ал жанның ары қарай өмір сүруін емес, жанның ендігі жерде өз тіршілігі үшін тән сияқты материалды негізді қажет етпейтінін көрсетеді. Адамға ғана жан қатысты, яғни теориялық парасат қана ажырай алады. Тәнге тәуелді танымдық күштерден тәуелсіз жан басқа өмірге өтеді. Осыдан жанның «бөлінуі немесе ажырауы дегеніміз», адамға тән теориялық парасат абстракциялы ойлай алады және біздің сезімталдығымыздан тәуелсіз екендігі шығады.

Мұндай ажырау және жан тазалығы оны мәңгілікке жеткізеді және ақиқат танымға кепілдік береді. Тән әрекеті парасатқа қосылып, жан ай астындағы әлемнің заттарын танып қана қоймай, Алғашқы болмысты, өзін тануды ұсынады. Осы мәңгілік және өзгеріс білімді игеру адамды жетілудің шегіне, бұл адам өмір сүруінің жоғары мәні, яғни «бақыт немесе абсолютты игілікке» алып келеді.

«Бақыт» ойшылдың әлеуметтік философиясы және этикасындағы орталық түсінік. Бақыт ең жоғары жетілу, абсолютті игілік, әрбір адам өмірінің мән мақсаты. «Бақытқа жол сілтеу» трактатында әл-Фараби «бақытқа жеткесін біз басқа мақсатқа жетуге, ұмтылуға қажет етпейтінімізді көреміз, яғни бұдан шығатын қорытынды, бақыт біз үшін және ешқашан біреу үшін болмайды. Бақыт ең тартымды, ең үлкен және ең жетілген игіліктердің бірі», деп жазды.

Бақыт, әл-Фараби пікірінше, көп мәнді және барлық түсініктер секілді көпмағыналы және көп деңгейлі. Ол белгілі бір анықтама немесе өлшемге келмейді, бірақ әл-Фараби адам немесе топтың бақытты өзінше түсінетінін жоққа шығармайды. «Бақытқа жол сілтеу» еңбегінде философ «біз бақытқа жеткесін ештеңеге мұқтаж

еместігімізді көрдік. Ал бұл жағдайға жету үшін өзін өзі толық жетілдіру керек дейді.

Адамның бақытының мәні не екендігін ұғыну, адамзаттық өмір сүруінің мәні мен өмірлік құндылықтары кең мәнінсіз түсіну қиын. Бақытты іздеу адамның өмірге жалпы бағасын ізденуде, оның тұлғалық және өзін өзі іске асыратын, барлық шығармашылық сұраныстарын қанағаттандыруы және оларды жеке қоғамдық жүзеге асыруында жатыр. Әл-Фарабидің пікірі бойынша, «Бақыттың игіліктер арасындағы орны сондай, адам бақытқа жетуі үшін оған жеткізетін әдістер мен заттар болғанын қалайды [3].

Әл-Фараби үшін бақытқа жету жолында адам әрекеттері мен қылықтарын рухани түсіну маңызды, өйткені ол әлеуметтік маңызды әрекет, бұл әрекет тек адам тілегіне орай қалай әрекет жасауында емес, ол қоғамда мақтауға немесе ұялтуға ие болатындығында тұр. Адам жаны күйзелісімен байланысты табиғи әрекет бақытқа жету үшін жеткіліксіз. Адамның жақсы да жарқын іс жасауға тілегі де жеткіліксіз. Адам өз әрекеті айқын болуына сенімді болуы үшін адам әрекеті дұрыстығын қоғам мойындауы керек. Сондықтан философ «біз өз әрекеттеріміз дұрыс, жан аффектілері қандай болуы керек, біздің ізденістеріміз жақсы ақылға жету үшін қандай болу керектігін анықтап алуымыз керек», дейді [4].

Демек адам бақытқа және өзінің жетілуіне тек қана қоғамда және адамдар арасында қалыптасқан қоғамдық қатынастар жүйесі арқылы жетуі мүмкін. Бұл дегеніміз, әрбір индивид өзінің табиғи бейімділігін, мінез құлқын, темпераментін қоғам талаптарымен және оның жүйесімен салыстыруы керек. Бұл жүйеде адам әрекеттерінің өлшем жүйесі анықталады және енгізіледі, яғни тек табиғи бейімділігіне, мінезіне, құмарлығына және тағы басқаға сәйкес оны жүзеге асыру мүмкін емес. «Адамдардың бірге тұруы» талаптары адамды тәрбиелеуге мұқтаждыққа себеп болады, оған табиғатпен берілмейтін қасиеттердің қалыптасуына, адам мәдениеті әлемімен тәрбиеленуіне, яғни адамды тек қана талап тілегіне сай емес, борышын өтеуге итермелейді.

Әрбір адам, әл-Фараби пікірі бойынша, табиғатынан қасиетке ие, оған сәйкес «адамның жан аффектілері, ақыл парасаты, әрекеттері ұнамды болады және болмайды» [5].

Бұл дегеніміз әрбір адамның өнегелі немесе өнегесіз әрекет жасауға мүмкіндігі бар екендігін білдіреді. Әл-Фараби өнегелік табиғаты мәселесі

туралы бізге жеткен трактаттарында талқылайды. Алайда оның негізгі «Азаматтық саясат», «Бақытқа жол сілтеу» және «Бақытқа жету жолдары» әлеуметтік этикалық трактаттарында философтың өнегелік табиғатын түсінуге талпыныстарының негізгі бағытын анықтауға мүмкіндік бар.

Бақытқа жетудің маңызды шарты, әл-Фараби атап көрсеткендей, адамға еркін таңдау және істеген әрекеттің өз еркімен негізделуінде. Әл-Фараби адам еркі еркіндігіне, жақсы мен жаманды таңдауына көп маңыз артады. Еркін еркіндігі жан парасаттылығымен анықталады және ол тек адамға тән, адамдағы ізгілікті қалыптастыратын және күшейтетін қажетті шарт. Алғашқы ақыл жететіндей мәндерді игеру мен ақыл-парасат арқылы жүзеге асады.

Әл-Фарабидің бақыт концепциясы адам әрекеттері мен мінезін қарастыратын этиканың пәні, азаматтық немесе саяси философияның пәні ретінде қарастырылады. Оның философиясы қала тұрғындарын, саяси билікті ұйымдастыру әдісін, қоғам мүшелерінің әрекеті мен мінез құлығын басқару білімдерін біріктіреді. «Азаматтық ғылымның бір бөлігі бақыт пен қиялдағы бақыттың арасындағы айырмашылықты көрсетеді. Сонан кейін мұнда қалалар мен халықтарға тән әрекеттер, мінез құлық, өнеге және жалпы ерік қасиеттері тізіп көрсетіледі. Ақырында бұл бөлім жаңағыларды қайырымды және қайырымсыз деп екіге бөледі. Азаматтық ғылым ғана адамзаттың қорытынды мақсаты бақытқа жету жолын талдайды, бақыт адамдардың қасиеттерімен жақсы және ізгілікті әрекеттерімен жүзеге асады.

Зерде, бақыт, ізгілік, «еркіндік», «теңдік», «әділеттілік» ұғымдары сияқты, Фараби дүниетанымында – интеллектуалды тектілер де адам болмысына имманентті тән. Бұл құндылықтар білімді растайды: ақылды, ізгі, еркін, бақытты болу үшін білімді және білікті болу қажет. Білім – құндылықтарды іске асыру құралы, игеру құралы, жеке адам мен бүкіл қоғам жетілуінің басты шарты.

Әл-Фараби бұл жерде адамның танымдық қабілетін өте жоғары бағалап, адам танымына ешқандай шек қоюға болмайтындығын, философия дүниені тану, сезіну екендігін, оның бар ғылым саласына қатысы бар екендігін дәлелдеп отыр. Әл-Фараби философиясының ең құнды жақтарының біріне парасат жайындағы ілім жатады. Ол парасаттылық, парасатты адам дегенде, мұны интеллект, интеллекция актісі деп түсінеді. «Парасаттылыққа сенім керек»,

ал сенім дегеніміз – қайырымдылық. Парасатты деп қайырымды адамды, жақсылыққа асық, жамандыққа қашық адамды айтады. Оның ойынша, пайымдауынша, қайырымды, ақылды, тапқыр адам өзінің бұл қасиеттерін мадақтауға тұрарлық деп саналады. Парасатты адам осындай.

Осыны қалай түсінетіндігіне қарай адамдар екі топқа бөлінеді: оның бірі наным жоқ адам парасатты бола алмайды, ал жаман адам, егер ол өзінің тапқырлығымен жамандықты ойлап шығару қабілетіне жеткен болса, онда ол парасатты деп аталуға лайықты бола алмайды деген пікірге өзінен-өзі келіп отыр.

Екінші топтағылар тегі не істесе де тапқырлық көрсетсе болғаны, оны парасатты адам деп атайды. «Ал Аристотельдің түсінігінше ұғыну дегеніміз қажет, кезінде және ыңғайы келгенде лайықты іс істеуге тапқырлық жасау деген сөз. Демек, парасатты адам сонымен бірге қайырымды адам болып табылады» [6], – деп атап көрсетеді философ.

Адамның қоғамдағы орнын белгілей келе, әл-Фараби адам саяси бірлестіктерге енгенде өзінің «саяси» немесе «азаматтық» орнын белгілеп алғанда ғана өзінің алдына қойған мақсатына жету мүмкін дейді. Адам ақыл-парасатының, әрекетінің, қабілетінің, жоғары дәрежеге көтерілген жағдайында ғана ақыл-парасаттың биік сатысына көтеріле алады.

«Ақыл-парасат күшінің жәрдемімен адам ғылымдар мен өнерлерді меңгереді және мінез-құлықтар мен әрекеттердің жамандарынан жақсыларын ажыратады. Осының көмегімен ол нені істеу, нені істемеу керек екенін пайымдап, сонымен бірге пайдалы мен зияндының, жағымды мен жағымсыздығы айырмасын танытын болады» [7], – деп ұлы ғалым адамдарды білімге, ақыл-парасаттылыққа, адамгершілікке шақырады. Ұлы ғұлама адам ақыл-ойының жан-жақты дамып, табиғат пен қоғам сырын толық біліп алуына мүмкіндігі бар екенін айта келіп, адамзат қоғамдағы барлық мәселелерді шешуде, танып білуде қабілетті ең басты ақыл-күш парасаты деп білді.

Адамдардың бір-бірінен айырмашылығы олардың интеллектуалдылығында. Сондықтан кейбір өмір салаларында зерделілігімен ой тұжырымы әбден жетілген адамдар істердің сол салалары бойынша үлкен беделге ие болады. Беделді дегеніміз: адам бір мәселе жайында пікір айтса да, оның пікірі даусыз қабылданады және тексеруді қажет етпейді. Адам бұл қасиетке тек

ұлғая келе ие болады, өйткені жанның бір бөлігі ұзақ тәжірибені керек етеді, ал тәжірибе тек ұзақ уақыт бойында жинақталады және ол адамда ілгеріде айтылған ой қорытындыларымен нығая түседі.

Әл-Фараби философиясы – өзгеше сипаттағы философия. Әл-Фарабидің ғылымдар тарихына қосқан үлесін жоғары бағалай келіп, белгілі фарабитанушы ғалым М.С. Бурабаев былай дейді: «Әл-Фарабидің ғылыми мұрасы ерекше кең ауқымды әртүрлі болып келеді. Ол ғылымның бар саласы бойынша еңбектер жазып, өз дәуірінің рухани мәдени мұраларының жетістіктеріне тұжырым жасады. Сөйтіп, әлеуметтік-философиялық, этика-эстетикалық және жаратылыстану ғылымдары саласына өзінің өте құнды үлесін қосты» [8].

Әл-Фараби қарастырған «кәметті адам» концепциясы (әл-инсаний әл-камили) кейінгі қазақ философиясындағы «толық адам» немесе «кісі» ұғымдарында жалғасын таба білді деп айтуға негіз бар. Өйткені, бұл ұғымдар адам мен қоғамдағы үйлестіру талпыныстарынан туады. Осы мәселеге әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарастары» атты трактатын арнаған.

«Адам, – дейді әл-Фараби, – қаншама кісілік қасиеттерді бойына қондырғанымен – қоғамның ажырамас бір бөлшегі. Ол қоғамнан тыс өмір сүре алмайды, өйткені белгілі бір топтың мүшесі. Адам өмір сүру үшін көптеген нәрсеге мұқтаж болады. Мұның бәрін ол жалғыз өзі жасай алмайды, сондықтан да ол басқалармен қарым-қатынасқа түсуі қажет. Адам өсіп-өне келіп, түрлі топтарға, қоғамдастыққа бірігеді. Осындай қоғамдардың бірі толық, екіншісі толымсыз, яғни толық емес қоғам деп аталады. Толық қоғамның өзі үшке бөлінеді. Олар: үлкен, орта және кіші қоғам. Үлкен қоғам – жер бетін мекендеуші барлық адамдардың қауымдастығы. Орта қоғамға белгілі бір халық, тайпалар бірігеді. Ал кіші, шағын қоғамға жекелеген қалалардың тұрғындары, ондағы көшелер мен жеке үй тұрғындары кіреді. Мұндай қоғамның ең шағын түріне отбасы жатады» – дейді [9].

Әл-Фарабидің пікірі бойынша, нағыз кісі тек «ізгілік қаласында» өмір сүре алады. «Адамдар, – деп жазды Фараби, – бақытты болу үшін біріне-бірі көмектесіп отыру мақсатымен бірлескен қала ізгі қала болады. Халқы бақытқа жету үшін өзара көмектесіп отырған қоғам да ізгі қоғам болады. Қалалардың бәрі бақытқа жету жолында біріне-бірі көмектесіп тұратын халық ізгі халық

болады. Сол сияқты халықтардың бәрі бақытқа ұмтылып, біріне-бірі көмектесіп отырса, бүкіл жер жүзі ізгі болар еді» [10].

Өз бойына кісілік қасиеттерді қондырған, жетілген адам мәселесі қазақ мәдениетінде терең түп-тамыры бар және кең тараған философиялық тақырып және басқа да ұлттық философиялармен байланысты келеді. Осы ілімдерге терең мән беру міндетіміз.

Жалпы кісілік құндылықтарды қорытатын болсақ адам бойынан табылатын абырой, ар-ұят, мақсат, тектілік, ізгілік, борыш, имандылық, салауаттылық, әдептілік, намыс сезімдерін

қалаптастыруды, ұлттық және адами намысты қорғай білуді, алға талпыну ісін қолдауды көздейді. Біз осы дәстүріміздің жалғасы кісілік қасиеттерді дамыта беруге міндеттіміз.

Жалпы мақаладағы әл-Фараби идеяларындағы үлгілі адам мұратын қорытындылай келе қазіргі таңдағы жастарға беретін тәрбиелік мәні зор десек қателеспеспіз. Әл-Фарабидің үлгілі адам мұратына жету үшін, адам өз бақытына толыққанды болу керек. Яғни қоғам құндылықтарымен бірге әлеуметтік өз игіліктерінен мойынсұнбай жете түсіне білу керек. Сонда ғана адам өз мұратына жетеді.

Әдебиеттер

- 1 Әл-Фараби. Философиялық трактаттары. – Алматы: Ғылым, 1997. – 446 б.
- 2 Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттары. – Алматы: Ғылым, 1975. – 380 б.
- 3 Қазақ халқының философиялық мұрасы // Қазақ этикасы мен эстетикасы. – Астана: Аударма, 2007. – XII том. – 480 б.
- 4 Жарықбаев Қ., Алдамұратов Ә., Ғабитов Т. Әдеп негіздері. – Алматы: Мұраттас, 1997. – 114 б.
- 5 Нысанбаев Ә. Адам және ашық қоғам. – Алматы: Қаз. энцикл., 1998. – 328 б.
- 6 Мәжиденова Р.М., Симбиева Ш.Б. Әл-Фараби мен Шәкәрім арасындағы рухани сабақтастық // Әл-Фараби және рухани мұра. – Алматы, 1994. – 265 б.
- 7 Қазақ даласының ойшылдары / ред. Ә.Н. Нысанбаев. – Алматы: ФСИ, 2001. – 2-ші кітап. – 283 б.
- 8 Ғабитов Т.Х. Мақсат, мақсаттылық және мұрат. – Алматы: Қазақстан, 1985. – 112 б.
- 9 Ғабитов Т.Х. Қазақ мәдениетінің типологиясы. – Алматы: ҚазМУ, 1998. – 202 б.
- 10 Кішібеков Д. Қазақ менталитеті: кеше, бүгін, ертең. – Алматы: Ғылым, 1999. – 233 б.

References

- 1 Al-Farabi. Filosofijalyk traktattary. – Almaty: Gylym, 1997. – 446 b.
- 2 Al-Farabi. Aleumettik-jetikalyk traktattary. – Almaty: Gylym, 1975. – 380 b.
- 3 Kazak halkynyn filosofijasy murasy // Kazak jetikasy men jestetikasy. – Astana: Audarma, 2007. – XII tom. – 480 b.
- 4 Zharykbaev K., Aldamuratov A., Gabitov T. Adep negizderi. – Almaty: Murattas, 1997. – 114 b.
- 5 Nysanbaev A. Adam zhane ashik kogam. – Almaty: Kaz. jencikl., 1998. – 328 b.
- 6 Mazhidenova R.M., Simbieva Sh.B. Al-Farabi men Shakërim arasyndagy ruhani sabaktastyk // Al-Farabi zhane ruhani mura. – Almaty, 1994. – 265 b.
- 7 Kazak dalasynyn ojshyldary red. Nysanbaev A.N. – Almaty: FSI, 2001. – 2-shi kitap. – 283 b.
- 8 Gabitov T.H. Maksat, maksattylyk zhane murat. – Almaty: Kazakstan, 1985. – 112 b.
- 9 Gabitov T.H. Kazak madenietinin tipologijasy. – Almaty: KazMU, 1998. – 202 b.
- 10 Kishibekov D. Kazak mentaliteti: keshe, bygin, erten. – Almaty: Gylym, 1999. – 233 b.